

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar
Politikatudományi Doktori Iskola

A TERÜLETI ÁLLAM VÁLSÁGA/VÁLSÁGAI
Fragmentáció-diskurzusok a globalizáció és a kormányzat nélküli
kormányzás kontextusában

PhD értekezés tézisei
Jakab Dénes Barna

Témavezető
Dr. Bíró Gáspár (†2014), egyetemi tanár
Dr. Stumpf István, egyetemi tanár

Budapest
2018

1. A probléma rövid összefoglalása

A nemzetközi hírekben gyakran találkozunk olyan krízisjelenségekkel, amelyeket összességében – az állam fogalmával hagyományosan társított hatalom gyengülésére utalva – a tudományos szakirodalom *fragmentáció*ként határoz meg. A környezetszennyezésről, az AIDS-ről, a kergemarhakóról és egyéb járványokról, a migrációról, az etnikai konfliktusokról, a terrorizmusról, a charlottesville-ihez és a kölnihez hasonló városi zavargásokról, az afrikai államkudarccokról, a 2008-as gazdasági válság következményeiről, a Brexithöz, a skót és a katalán népszavazáshoz hasonló politikai válságokról szóló tudósításoknak, a globalizáció, illetve a nyugati dominancia elleni tiltakozásoknak a hírközlési csatornákon bérelt helyük van.

Ha belelapozunk az utóbbi évtizedek társadalomtudományos írásainak bármelyikébe, szintén igen hamar találkozunk olyan vélekedésekkel, amelyek a globalizáció jelenségével hozzák összefüggésbe az államnak a nemzetközi vállalatokkal szembeni kiszolgáltatottságát, valamint a nemzeti szuverenitást a globális és lokális szintekről érő kihívásokat.

A külpolitikát figyelő kutatóintézetek az államok körülbelül húsz százalékát instablnak, morálisan bukottnak, további negyvenöt százalék helyzetét aggasztónak tekintik. (Lásd a *Foreign Policy* című folyóirat *Fragile States Index*ét). Míg a válságövezetekben a válság legfőbb jele a modern államiság előtti anarchiára emlékeztető magánereők, addig a nyugati társadalmakban a környezeti ártalmak, az ellenőrizhetetlen urbanizáció és az őrzött lakóparkok („gated community”) jelenléte, az államhatalom kiszervezése, a társadalmi polarizáció, a döntési patthelyzet jelzik ugyanezt. A nemzetközi rendszer állami, kvázi-állami és nem-állami szereplőinek gyarapodása, balkanizálódása (mások szerint: libanonizáció, brazilosodás), a rugalmas kormányzási módszerek intézményesülése a nemzetközi- és a belpolitikában egyaránt kérdőjeleket vetnek fel a kormányozhatóságot illetően.

A nemzetközi jog szétagulódása olyan szintet ért el, ami mellett az ENSZ kodifikációs testülete, a Nemzetközi Jogi Bizottság sem mehetett el szótlannul, és e jelenség tanulmányozására 2000-2006 között „fragmentáció-bizottságot” működtetett. Sokan az egypólusú hierarchiát felváltó, széttöredezettebb világrend előjelének, de legalábbis egy új, regionális transznacionális központok köré épülő rend felé mutató átmeneti időszak vajúadásának tekintik a hegemonikus status quo megőrzésében érdekelt szereplők és a nemzetközi rendszerben helyüket kereső regionális hatalmak közti erőviszonyok átalakulását.

Az értekezés szerzőjének meggyőződése az, hogy a posztindusztriális és posztacionális válságok egymástól elszigeteltnek tűnő formáinak a megértéséhez egy sokak

számára spekulatívnak tűnő nézőpontra is szükség van. Az ilyen átfogó nézőpont iránti igény nem előzmény nélküli a nemzetközi kapcsolatok elméleteiben.

Egykor a mechanika és a kiterjedt test filozófiája határozták meg az államok viselkedéséről szóló magyarázatokat, amelyet kiegészített a technikai-társadalmi haladás, a szűkebb közösségek egyetlen emberi társadalommá fölolvadásának jövőképe. Ennek egyik legismertebb kifejeződése a kanti „örök béke” parancsa. Az ismert hasonlat szerint fiókszerű tér-cellákban elkülönülő, kölcsönhatásaikban egymással biliárdgolyóként ütköző, területileg szervezett közösségek közti súrlódásokat a nemzetközi társadalom egyre átfogóbb integrációja volt hivatott áthidalni. A hidegháború végével átmenetileg úgy is tűnt, hogy az emberiség közel került e falak lebontásához.

Csakhogy a várakozásokkal ellentétben az utóbbi huszonöt évben egy másfajta globális világ bontakozott ki, amelyet *az individualizáció, az elkülönülés, a jóléti önzés, másrészt a komplexitás, a policentrikus kötelékek intézményesülése, a kölcsönös sebezhetőség,* összességében a felaprózódás, nem az egységesülés jellemez. Függetlenül attól, hogy melyik globalizálódott társadalmi rendszerre tekintünk, az a benyomásunk támad, hogy a globalizáció nem összerendeződést, hanem osztódást idézett elő. Ez a globalizáció ledöntötte a „kemény héjjal”, „áthatolhatatlansággal” jellemzett területi államok falait, anélkül, hogy teljesítette volna a vele kapcsolatos univerzalista elvárásokat.

E tényekből és szemléletből kiindulva **a dolgozat amellettt érvel, hogy az utóbbi bő két évtizedben a fragmentáció vált a társadalomról, a társadalmi változásokról szóló magyarázatok uralkodó narratívájává** a tudományos és a médiadiskurzusokban egyaránt. E szerepe miatt ez a probléma megkerülhetetlenné vált a nemzetközi politika hagyományos, államcentrikus megfigyelői számára is.

Az utóbbi két évtizedben felmerült igények a társadalmi változások magyarázata iránt a terület- és államcentrikus paradigma felülvizsgálatára, a jövőalternatívák és a kormányzás új formáinak a kutatására kényszerítették a nemzetközi kapcsolatok, a globalizáció és az állam elméleteinek kutatóit. E kutatások közül az értekezésben a figyelem a válságról, a kormányzásról és a politikai, a szervezeti és a társadalmi fragmentációról szóló diskurzusokra irányul, amelyek önmagukban is tisztán jelzik a politikai gondolkodásban bekövetkezett hangsúlyváltásokat. Megjelenik az a jelentőségteljes gondolat, hogy a nemzetközi rend valamilyen fordulóponthoz érkezett. A krízis (a szó etimológiája szerint: szétválás, fordulat) ilyen felfogásának hatására a társadalomelméletek számos irányzata tűzte ki céljául a kormányzás és a kormányozhatóság igényeinek összehangolását egy magasabb entrópiájú,

többszintű és többközpontú hatalommegosztáson nyugvó, „posztmodern” jóléti társadalom szervezeti ideáljával.

1.1 A témaválasztás indoklása és a téma aktualitása

1.1.1 A téma aktualitása

A hatalom szétmállásával járó válságok próteuszi megnyilvánulásai, főként az akut válságok jelentkezése határozottan indokolják az államkrízisek kutatását. Több tényező is indokolta, hogy a témát egységes elméleti keretbe, a társadalmi változások egy lehetséges irányát előrevetítő „fragmentáció-modellbe” helyezzem.

Egyrészt a hatalmi vákuum jelenségének rendszeres elméleti kutatása annak ellenére hiányos, hogy a globalizáció szociológiája, az államkudarckutatások és a tranzitológia, a szervezeti tudományok, valamint az integrációelméletek mind-mind érintik a hatalmi vákuumban intézményesülő kormányzat nélküli kormányzás problémáinak egy-egy szeletét. Azonban a parokiális megközelítések és a köztük levő párbeszéd hiánya miatt a problémáriszkek különállóságának látszata alakult ki. Ezekkel szemben az értekezés a különféle diskurzusvariációk egysége mellett érvel a választott metaelméletek (*az institucionalizmus, a neoweberianizmus, a szereplő-struktúra vita, a térskála-elmélet, az erőforrás-mobilizáció*) segítségével. E metaelméletek révén egyben magyarázat nyújtható az állami infrastrukturális hatalom változására („krízisére”), a strukturális tényezőktől és az emberi cselekvéstől való kölcsönös függésére, a hasonló folyamatoknak különféle térszinteken, különféle intézményekben való izomorf megjelenésére.

Másrészt számos tudományos szöveg tartalmaz utalásszerű kijelentéseket, amelyek a globalizációt és a kormányzást fragmentációként értelmezik. Ugyanakkor a fragmentációt mint szabadon értelmezhető „lebegő jelölőt” használják, anélkül, hogy jelentéstartalmát rögzítenék. Szükség mutatkozott tehát e kijelentések rendszeres elméleti kutatására is.

A fragmentáció-diskurzus gyökerei az 1970-es évekbe nyúlnak vissza. Felerősödése a nemzetközi kapcsolatokban a kilencvenes évek közepére tehető, amikor a hidegháború lezárásával fellobbanó átmeneti optimizmus, amelyet az idősebb Bush, Gorbacsov és II. János Pál pápa egyaránt az „új világrend” lehetőségével azonosítottak, szétporladt. A legelfogadottabb vélekedés szerint a szomáliai háború tapasztalatai és az amerikai beavatkozás kudarcra meghatározóak voltak e változásban. E tapasztalatok hatására gyorsan elpárolgott a béketeremtő és -fenntartó nemzetközi intézményekre épített világrendbe vetett naiv bizalom. Ezt követően fokozatosan háttérbe szorultak a globális politikai integrációra tett

olyan javaslatok, mint a világállam és a világdemokrácia, helyüket *a globálisnál kisebb hatókörű, a szervezetlen kapitalizmus és a nem szándékolt következmények logikájára épülő „puha” integrációminták, illetve a rugalmas szervezeti formák vették át.*

Ma a társadalomtudományokban, a politikai publicisztikában és a közgondolkodásban kész tényként tekintenek a globális átrendeződésre, az állam és a szub- és transznacionális rendszerek közti feladatátadásra, ezek részeként az *erő diffúziójára és a többszintű kormányzás bizonyos kísérleti formáinak* a terjedésére. E szerkezeti változásokra vonatkozó kutatások népszerűek a nemzetközi politika és az állam „state of the art” elméleteiben.

A dolgozat újszerűsége a szokványos megközelítésekkel szemben az, hogy összekapcsolódnak benne a hatalom diffúziójával kapcsolatos, látszólag egymástól különböző megközelítések, mint a decentralizáció (governance) és a dezintegráció. Csakhogy, mivel e diskurzusokban egyaránt jelen van a globális átrendeződéssel, feladatátadással járó válságtudat, a válságból kivezető, a *kormányozhatóság (governability) és a jó kormányzás* feltételeire irányuló „terápia-javaslatok”, számomra magától kínálkozott ez az összekapcsolás.

Összességében elmondható, hogy ez a „fragmentáció-modell” újszerű elméleti keretet kíván nyújtani a nemzetközi kapcsolatok aktuális kérdéseinek megfigyelésére, az állammal kapcsolatos elméleti viták értékelésére. Olyan nézőpontot nyújt, amely alkalmas a társadalmi változások lehetséges irányainak tisztázására, a krízisekről szóló vélekedések leegyszerűsítésére, és nem utolsósorban egy gyakran használt, de homályos tartalmú fogalom jelentéstartalmának a feltérképezésére. Főként ez utóbbi szempont alapján az értekezés a téma első rendszeres hazai feldolgozásának tekinthető.¹

1.1.2 A kutatás hasznosíthatósága a hazai közegben

- (1) A kutatás döntő része politikaelméleti, amely a tárggyal kapcsolatos fogalmak és nemzetközi elméleti viták összefoglalására, jobb megértésére és értékelésére törekszik, a hazai kutatók közti további vitákra ösztönöz. Azonban az értekezés néhány kérdése a gyakorlati szakemberek, a magyar kül- és nemzetpolitika, illetve a politikai gondolkodás formálói számára is megfontolásra érdemes. Ezek tisztázása az állam

¹ **A magyar nyelvű szakirodalomból hiányzik a fragmentációra irányuló a közvetlen kérdésfelvetés.** Kivételként említhető Csizmadia Sándor professzor, aki több írásában, például *Globalizálódás és fragmentálódás a bipoláris világ után* (Csizmadia 1997), *A "mondializáció" és "globalizáció" ontológiai térképe* (2001) című tanulmányaiban elsőként fogalmazta meg a probléma elemzési keretét Magyarországon, További kivételként említhető a Magyar Tudomány 2002/6. tematikus (Globalizáció és civilizációk) száma – különösen Rostoványi Zsolt és Csizmadia Sándor professzorok írásai, Bíró Gáspár (2003: 35-36) *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába* című tankönyv *Globalizáció és fragmentáció* alfejezete, illetve a fragmentáció-diskurzusokat áttekintő korábbi írásom (Jakab 2008). Ugyanakkor, Rosenau és Slaughter elméleteinek bemutatásakor Kiss J. (2009: 62, 153) professzor monográfiája, illetve Jody Jensen írásai (lásd Jensen 2008) is közel kerültek ezekhez a kérdésekhez.

„permanens” válságából kivezető javaslatok értelmezése, de a nemzeti érdekérvényesítés szempontjából is megkerülhetetlenek.

- (2) Ma az elméleti szakértők mellett a gyakorló politikusok számára is világossá vált, hogy a hagyományos államközpontú politika olyan politikai térré alakult, amelyet a helyi, a regionális, a globális politikai aktorok, a magánszereplők vetélkedése és kölcsönös függősége jellemez. Ezzel egy időben a strukturális folyamatok ellenőrzésére összpontosító „defenzív” liberális és realista értelmezések, illetve a hatalom szétszóródását hangsúlyozó „poszt”-elméletek (poszthegemónia, posztnacionalizmus, posztmodern, posztliberalizmus) is uralkodóvá váltak. Ezek az elképzelések *a kisállami mozgástér bővülésére*, a nemzetközi együttműködés és érdekérvényesítés új módozataira mutattak rá, a világpolitika banális „offenzív realista” (közismertebb nevén machiavellianus) és a neomarxista gyökerű dependencia-elméletekben visszatérő „ressentiment” szemlélettől eltérően. Úgy vélem, a hazai politikai gondolkodást eddig meghatározó szemléletet, amelyet a történelmi Magyarország felbomlásától a Jugoszlávia dezintegrációjáig húzódó fatalista szemlélet jellemezett, fölülírhatják a többszintű kormányzáshoz és a rendszerszintű interdependenciához kapcsolódó szemléletmód. A nemzetközi politika új közegéhez való alkalmazkodás a sikeres külpolitika és az érdekérvényesítés előfeltétele, ezért az erre vonatkozó tudás és forogatókönyvek nem érdek nélküliek.
- (3) A kormányzási kudarcok, az államkrízisek sajátos mintáinak, kiváltó okainak, szereplőinek azonosítása hozzájárulhat a krízist előrejelző képességnek, a defragmentációra és *konfliktuskezelésre* irányuló hatalommegosztási stratégiáknak a javításához.
- (4) A kormányzás kérdése a közigazgatás, a nemzetközi, általában *az intézményközi kapcsolatok terén zajló innovációs* folyamatokra irányítja a figyelmet. Ilyenek például a többszereplős döntéshozatal, a vétőszereplők policy-típusú kérdései, amelyek a politikai, az üzleti és a civil szféra képviselői részéről is számot tarthatnak az érdeklődésre.
- (5) Végezetül, a dolgozatban tárgyalt konstruktivista és „soft power”-elméletek alapján a dolgozat szerzője fel kívánja hívni a figyelmet arra, hogy egy társadalmi átrendeződési folyamat közepette nem szabad alábecsülnünk *a posztvesztfáliai politika diskurzusában rejlő lehetőségeket*. A hazai, a kelet-közép-európai és az uniós viszonyokhoz kapcsolódva mérlegelni lehetne ezeknek a politikai gondolkodásra, a valóságértelmezésekre gyakorolt kívánatos hatásait.

1.2 A kutatás céljai, módszerei és forrásai

1.2.1 A dolgozat célkitűzésének megfogalmazása

Dolgozatomban a társadalmi, a politikai, a szervezeti fragmentációt mint a társadalmi változások egy lehetséges irányát kívánom vizsgálni, figyelembe véve a területi állam válságáról és a kormányzat nélküli kormányzásról szóló kutatásokat is.

A dolgozat a következő részkérdések megválaszolását tűzte ki céljául:

- (1) *A hidegháború utáni nemzetközi kapcsolatokban a kormányzásról, válságról, fragmentálódásról szóló diskurzusok mögött milyen társadalmi vagy intézményi változáselméletek állnak?*
- (2) *Ezek milyen magyarázatokat, terápiákat dolgoztak ki a válságok kialakulásával, kezelésével kapcsolatban?*
- (3) *Melyek a hatalom – szándékolt és nem szándékolt – szétszóródása következtében kibontakozó lehetséges trendek?*

A dolgozatban megfogalmazott állítások végső soron sajátos válaszkísérletek a globalizálódás, a regionalizáció, az EU-integráció kapcsán manapság számtalan formában felbukkanó államelméleti kérdésekre. *Hogyan formálta át a globalizáció a nemzetközi politika, illetve a nemzetállam rendjét? Mi egy politikai közösség? Hol és kinél van a hatalom? Válaszkísérletként a pluralizmus és a policentrikus szervezeti modell politikai realista értelmezésére teszek kísérletet*, segítségül hívva a nemzetközi kapcsolatok elméletének saját fogalmi apparátusát egy államközpontú, de a többszintű kormányzás realitásait figyelembe vevő rendszerben.

1.2.2 A téma feldolgozásának módszere

A döntő módszer a *politikaelméleti szintézis*, amelynek célja egy fragmentációs jelenségeken alapuló társadalmi változásmódel megalkotása. **A hatalmi vákuummal kapcsolatos izomorf jelenségek rendszerbe foglalásának eszközei a strukturális-történeti, az institucionalista és a diskurzuselemzés szerinti összehasonlítás.**

Míg a strukturális-történeti módszer a rendszerelmélet, a történeti szociológia eszközeire hagyatkozik a különféle államformák, nemzetközi rendszerek dinamikájának (születésének, válságainak) leírásában, addig az institucionalista megközelítés a hatalmi vákuumba került intézmény túlélési stratégiái felől közelíti meg ugyanezt. A diskurzuselemzés célja egyfajta tudásszociológiai visszacsatolás: a fragmentációról szóló elméleti diskurzusoknak, diskurzusvariációknak egymáshoz, a társadalomelmélet főirányához,

valamint az általuk konstruált „valósághoz” való viszonyának a feltárása. Ezt a visszacsatolást szolgálják az értekezés 6. fejezetében található *esettanulmányok*, amelyek célja a fragmentáció-modell heurisztikus szerepének igazolása a nemzetközi szereplők stratégiai kultúrájának elemzéseiben.

Az értekezés koherenciáját biztosítja három módszertani probléma megoldása is. Az első a hatalmi vákuum heterogén jelenségeinek egy heurisztikus modell tárgyaként való kezelése, amely az általánosítás veszélyét hordozza. A megoldást azok az államkrízis-kutatók szolgáltatták, amelyek a folyamatok, a külső körülmények, a szereplők, valamint a struktúrák hasonlósága, vagyis az institucionalizmus által *izomorfiának* nevezett jelenség miatt egyetlen problémacsomagként kezelik az államkrízisek heterogén formáit, és azok szerkezeti elemeit.²

A második probléma a társadalmi változások rövid- és hosszú távú, irányított és spontán formái közti szakadék. Ennek a szociológiaelméletből régóta ismert problémának a feloldására Giddens strukturálódási elmélete, általában a mikro- és a makroszintek között elhelyezkedő entitások – az intézmények, a rutin, a nem szándékolt következmények geometriájából létrejövő kényszerpályák – kutatói és elméletei nyújtottak fogódzókat.

A harmadik módszertani kihívást a fennálló államközponterő társadalom szerkezeti alternatíváival foglalkozó elméletek belső korlátai – a módszertani nacionalizmus és territorializmus – jelentették. Úgy látom, hogy a társadalmi változások hosszú távú előrejelzésének problémáját jelenleg a történeti szociológia és a konstruktivizmus *genealogikus*, valamint az institucionalista elméleteknek a *hatalommegosztás izomorf alakzatai közti általánosító módszerei* képesek oldani. E korlátok miatt a nemzetközi politika elméletében a történelmi és a kontrafaktuális következtetések szerepe jelentős, hiszen ez egy olyan tudomány, amely az értekezés egykori témavezetője, néhai Bíró Gáspár (2003: 4) professzor szerint „közvetítő szerepet tölt be a filozófia és a történelem, valamint a politikai gyakorlat között”.

² Közéjük tartozik, a teljesség igénye nélkül, Tilly (1973: 440) „forradalom”, Goldstone (1991, 2001) „összeomlás”, Skocpol (1996 [1994]) „társadalmi forradalom”, Thomson (1994: 5) „nem-állami erőszak”, Clark (1997), Navez-Bouchanine (2002) „fragmentáció” fogalmait.

1.2.3 A szakirodalom és a források kérdése

Célkitűzésem megvalósításában főként a téma angolszász szakirodalmára, illetve ennek mintegy sűrített változatára a francia szakirodalomból, Bertrand Badie és szerzőtársa (Badie, Smouts 1998) munkájára támaszkodtam. Kisebb mértékben az EU, más nemzetközi intézmények szakértői jelentései, a nyugati agytrösztök empirikus kutatásai, a fontosabb szereplők nyilatkozatai jelentették a kutatás forrásait.

Eredeti célom a témának a *nemzetközi kapcsolatok* számára releváns vetületeinek a kutatása volt. Azonban e tudományág hibrid jellege, másodrészt a globalizáció-kérdésnek a társadalomtudományokban elfoglalt központi szerepe, harmadrészt a rugalmas kormányzási formáknak a közigazgatástól a vállalatirányításon keresztül az európai és a nemzetközi kapcsolatokig ívelő jelenléte miatt elkerülhetetlenné vált az interdiszciplináris kitekintés. Következtetésem alátámasztásában számos más területhez tartozó kutatás is megkerülhetetlennek bizonyult, mint a globalizációelmélet, a kormányzáselmélet, a regionalizáció és az európai integráció elméletei, a szociológia (főleg a politikai-, a történeti- és a városszociológia), a nacionalizmuskutatás, az összehasonlító politológia, a tranzitológia, a geopolitika, a biztonsági tanulmányok, a szervezetelmélet, a közigazgatástan, a nemzetközi közjog, az eszmetörténet, a társadalomföldrajz, a közgazdaságtan, a filozófia.

Az értekezésben a hatalom diffúziójáról szóló következtetések a hatalom maximalizálásával szemben szkeptikus defenzív realista Waltz (1979: 126) és *A föderalista* prudenciális pluralista nézeteihez kötődnek. Ugyanezt erősítették a hatalom de facto többfókuszúvá válásáról és az új szereplők de facto jelenlétéről, illetve a hatalmi vákuum politikai-szociológiai és geopolitikai leírásaihoz kötődő nézetek. Így hiba volna ezeket az erős állam versus hatalomkorlátozás normatív, a belpolitikára szabott érveire visszavezetni.

További kérdést jelentett az állásfoglalás a nemzetközi kapcsolatok paradigmáiban. Úgy ítélt meg, hogy a harmadik és negyedik paradigmavita után létrejött konstruktivista-institutionalista platform (lásd Wendt 1992, Ikenberry 2001: 10-17, Keohane 2002: 283) elméletileg kellőképpen megalapozott a nemzetközi politika értelmezéséhez.

Figyelembe véve a szembenálló társadalomtudományos paradigmákat, az irányzatok közti választásban a *középutas elméletek* felé orientálódtam. E módszer azoknak a konszenzuspontoknak a felkutatását jelentette, amelyekben az amerikai realisták és liberális institutionalisták (Keohane 1982, 2002, Krasner 1999, Nye 2004, Ikenberry 2001, 2011), a kritikai irányzatok képviselői (Strange 1987, Krisch 2003, Benvenisti és Downs 2007) és az ide nem sorolható megfigyelők (Modelska 1978: 226, Ostrom 1991, Brzezinski 1999, LeFeber

2002) egymást erősítő állításokat fogalmaztak meg a rugalmas kormányzás globalizálódásának az USA nagystratégiájában játszott szerepéről.

A fragmentáció-szakirodalom áttekintésében a teljesség elvét követtem, ugyanis az utóbbi két évtizedben megjelent írások még nyomon követhetők az érdeklődők számára. Ezek közül egyes munkák (Soja 1971, Harvey 1989, Appadurai 1996, Clark 1997, Bouchanine 2002, Rosenau 2006, Cattaruzza 2010, De Búrca, Keohane és Sabel 2013) döntőnek bizonyultak saját állásponantom kialakításában. Az értekezés írásával párhuzamosan megjelent publikációk (főként Zürn és Faude 2013) visszaigazolták a dolgozatban és az e témában megjelent tanulmányomban (Jakab 2008) körvonalazott kutatási irány helyességét.

A globalizáció rohamosan növekvő, gyakorlatilag átfoghatatlan irodalmából való szelektálásban a *tér-fordulathoz* („spatial turn”) köthető elméletek (Scholte 2005, Appadurai 1996, Robertson 1995, Sassen 2000) nyújtottak szempontot a gazdaságközpontú megközelítésekkel szemben. E kérdéskörön belül a vezérfonalat a *térskála-szintek közti átrendeződést* (Giddens 1990, Swyngedouw 2004, Cattaruzza 2010), illetve a *belső és a külső területi határok átrendeződését* (Soja 1971, Ostrom 1991, Keating 1998, Alesina és Spolaore 2003, Hooghe és Marks 2001, 2003, Lustick 2004) irányító hatóerők leírása adták.

Továbbá a globalizációt illető állásponantom kialakításában meghatározóak voltak a társadalmi rendszerek interpenetráció-szintjéről, valamint az állam leterheltségéről folytatott viták. Szintén lényegesnek bizonyultak az államterület *ellenőrzésére szolgáló technikák* és a *szervezeti erőforrások* kérdései. Ezek az institucionalizmus és a kormányzáselméletek jelenlegi képviselői esetében mint a *kormány-, államképesség*, vagy az *intézményi képesség* jelennek meg (Peters és Pierre 1998: 224, Kersbergen és Waarden 2004: 155, Börzel és Risse 2010: 119). A régebbi neoweberiánus szociológusok hasonló kérdéseket fogalmaztak meg a területi állam fejlődésében szerepet játszó „adminisztratív technológiákra” irányuló kutatásaikban (lásd Mann 1986b *infrastrukturális hatalom* fogalmát). Noha e neoweberiánus szerzők többsége szkeptikus az állam gyors globalizálódását illetően, Tilly, Mann, Giddens, Skocpol, Schmitt, Rokkan, Skinner írásaiban az állam hosszabb távon az esetlegességnek kiszolgáltatott képződményként jelenik meg, szemben a mozdulatlanságot vagy a beteljesült célirányos fejlődést képviselő nézetekkel. Ugyancsak hasznosnak bizonyult a szűkebb szakmában úttörőnek tekintett John Ruggie (1998 [1993]) tanulmánya a politikai modernség és a zárt térszervezés kapcsolatáról, illetve a neoweberiánus Spruyt (1994), Thomson (1994) kutatásai a közhatalom monopolizálásának hosszú folyamatáról.

A *hatalom, a tér és az intézmények szoros kapcsolatának* előfeltételezése miatt jogosnak tűnik a kutatásnak más, a térrel foglalkozó társadalomtudományoktól való

elkülönítése. Azonban a nemzetközi kapcsolatok paradigmaváltási során kialakuló konszenzus miatt nem okozott gondot a nemzetközi kapcsolatok, a geopolitika és a politikai földrajz régebbi irányzatai közt még észlelhető, a kutatási terület felosztására irányuló vetélkedés. Az új geopolitikai irányzatok képviselői tudatában vannak, hogy őket ugyanazok a kérdések foglalkoztatják, mint a nemzetközi kapcsolatok, a politikai földrajz, a politikai gazdaságtan képviselőit (lásd Agnew és Corbridge 1995: 1). Amint az interdiszciplináris megközelítés említésénél jeleztem, ez az elméleti konvergencia jóval szélesebb területeket fog át az Agnew és Corbridge által jelzetténél. Tárnya nem más, mint a politikai hatalom – a *térskála teljes vertikumán*, a helyi, a nemzetállami és a transznacionális szintek, illetve az új típusú szereplők közt intézményesülő – új megosztása, áthelyeződése, szétszóródása.

Az értekezés címében található „fragmentáció-diskurzusok” margóján szükséges a *posztmodernhez és a diszkurzív politikaelmélethez való viszony* tisztázása. Noha a posztmodernnek a filozófiai gondolkodásban a kilencvenes években tapasztalható dominanciája mára a múlté, hatása a szervezetek közti kapcsolatok – így a politika – értelmezésére erőteljes. Az értekezésben e hatást tükrözik a módszertani territorializmus meghaladásáról, a hatalom diffúziójáról tett megállapítások, akárcsak a *metaelmélet – fragmentáció-diskurzusok – stratégiai kultúra* közti episztemológiai különbségtétel. Az értekezésben a „diskurzus” kifejezés az egy-egy téma köré lazán kapcsolódó, nagyobb gondolati egységek (szövegek, narratívák) rendszerére, valamint ezeknek a tudományon és a médián belül a társadalmi valóság megnevezésében és létrehozásában játszott szerepére utal. Ebből a szempontból az értekezés közvetett módon diskurzuselemzés, amelynek célja az elméleti diskurzusvariánsok egymással, valamint a stratégiai és a politikai gondolkodással, nem utolsósorban a „puha hatalom” kérdéskörrel való szembesítése.

Ellentétben a radikális posztmodernnel, az értekezés szerzője e diskurzusvariációkat a választott metaelméleti platformokról összemérhetőnek tekinti, és két ok miatt fenntartással kezeli a beszédaktusok „világteremtő” képességére vonatkozó nézeteit. Egyrészt a realista konstruktivistákkal együtt úgy véli, hogy a mikrodiskurzusok (eszmék, önmeghatározás) sok esetben külső, hatalomtechnikai szempontoknak rendelődnek alá. Erre következtethetünk többek között a szervezett képmutatás, a látszatteremtés, a „preferenciák strukturálhatósága”, a „biztonságiasítás” folyamataira irányuló kutatások alapján. Hasonlóképpen az instrumentalizmust sugallja a mikrodiskurzusok etnokratikus rendeltetése. Ugyanezt erősíti meg teljesen más összefüggésben a szereplő-struktúra vita is, amely a társadalmi konstruktivizmust és „episzteméket” az egyéni akarat dimenzióján túl helyezi el.

1.3 Az értekezés főbb következtetései

1. Az értekezésben amellelt érveltem, hogy a hidegháború utáni világrendben egy *sajátos kormányzási filozófia* vált általánosan elfogadottá. Az áttekintett szakirodalomból láthattuk, hogy e diskurzus egy-egy eleme a legújabb társadalomelméleti és államtani kérdésfelvetésekben is jelen van. Ha másként nem, akkor a *félelemre való hivatkozásokban*. Sőt e kormányzási filozófia intézményesülése mind a vállalatirányításban, mind a nem-kormányzati szervezetek közti kapcsolatokban is jól megfigyelhető.

E kormányzási filozófia a többszintű, föderatív amerikai állam szerkezetére és közpénzügyeire vonatkozó vitákból ered. Az amerikai társadalmi berendezkedés és belpolitika a legtöbb nemzet politikai életére jelentős hatást gyakorol, mintegy *globális mintát* képez, és a globalizációval járó gazdasági, társadalmi, ökológiai, demográfiai, technológiai, kulturális változások révén szétterjed. Többek közt az amerikai életmódra, a „geoökonómiai” szemléletre, a jó kormányzására, a posztfordista vállalatirányításra, a nagyvárosok fejlesztésére irányuló eszmék terjesztése, önkéntes utánzása, illetve a hidegháború utáni gazdasági, politikai, katonai integrációk révén.

A nemzetközi kapcsolatok fősodratú irányzatai (realizmus, liberalizmus) a dependencia-elméletekhez hasonlóan elismerik e kormányzási filozófia amerikai gyökereit, de *a dependencia-elméletek voluntarista „imperializmusával” szemben egy sokszereplős térben a nem szándékolt következmények logikája alapján ragadják meg az amerikai belpolitika transznacionális rendszerképző folyamatait*. Ez a fölfogás igencsak sajátosan lehatárolja és korlátozza a hegemon képességeit és felelősségét.

2. E kormányzási filozófiát az áttekintett **szakirodalom egy része policentrikusnak nevezi.**

A policentrikus kormányzás jellemzője a többszintűség, a többközpontúság, a sokszereplős jelleg, amelyben az egyidejű játszók hatást gyakorolnak egymásra. Részben hasonló, közvetetten az univerzalizmusnak ellentmondó következtetések származhatnak abból is, amikor a több világszektorra oszlásról (a fejlődési időzónák, Észak és Dél, „the West and the Rest”, a régi és az új Európa, az együttműködési- és konfliktuszónák), a többlogikájú társadalomról (poliarchia, heterarchia, heteronómia), valamint a többcsatornás érdekérvényesítésről esik szó.

A policentrikus kormányzás legjellemzőbb példája a szétagolt – több mint kilencvenezer szereplős – urbanizálódott amerikai helyi közigazgatás, amelyben az egyes szervek tevékenysége többszörösen átfedi egymást. A policentrikus kormányzás példajaként

említhetjük a nemzetközi rezsimeket, és az EU-t is. Ide sorolhatók még a dolgozatban nem tárgyalt, a helyi erőforrások (például a közlegelők) közös használatát irányító önszerveződő rendszerek is, amelyeket a Nobel-díjas Elinor Ostrom a policentrikus kormányzás szigeteinek nevezett.

Mivel ez a fajta kormányzás a monolit, egyközpontú, kizárólagos tagságú és hatókörű szervezeti modell ellentétéként értelmezi magát, többen – joggal – vitatják, hogy visszavezethető a belpolitikára. **Sokan e kormányzási filozófiát *kormányzat nélküli kormányzásnak* nevezik, habár a policentrizmus és a kormányzat nélküli kormányzás közös pontja a többközpontúság, nem pedig a kormányzási tevékenység hiánya** (Peters és Pierre 1998, Peters 2000, Rhodes 2000, Kersbergen és Waarden 2004, Rosenau 2006, Levi-Faur 2012).

3. Az értekezésben egy harmadik gondolatmenetet követve e kormányzási filozófiát szervezeti széttöredezettségként közelítettem meg. Ez az okfejtés a ***fragmentáció-modellhez*** köthető, amely a globalizálódó társadalomban zajló szociológiai reálfolyamatokhoz kapcsolódik.

Az értekezésben a fragmentálódást a társadalmi intézmények, szereplők, döntések, hatáskörök, vagy a szerepek szétagulódására, elkülönülésére, felosztására, felaprózódására, az ezekből a folyamatokból kialakuló társadalmi, szervezeti, politikai cselekvésmintákra, mozgástérre és kényszerpályákra vonatkoztattam. A policentrikus kormányzásnál már felsoroltakon túl a jelenség következő példáit kell még megemlíteni: geopolitikai polarizálódás, hegemonia-hanyatlás, fragmentált pártrendszer (különösen annak domináns változata), új szereplők (újonnan keletkező államok, kvázi- és proto-államok, nem állami szereplők), regionalizmus, nacionalizmus, föderalizmus, közigazgatási decentralizáció, kulturális/civilizációs törésvonalak, többszereplős döntések. A fragmentációs folyamat végkifejlete az intézményi összeomlás, a kormányozhatóság elvesztése, a közhatalom összeroppanása, mint például a birodalmak felbomlása, a polgárháború, a forradalom, a bukott állam. Ezeket hagyományosan dezintegrációs jelenségeknek nevezik.

A társadalmi változás modelljeként a fragmentáció a következő jellemzőkkel bír:

- Mint bármely institucionalista modellnek, **hatóköre általános**: a fragmentáció a társadalom bármely szintjén (helyi, nemzeti, globális) és intézményében (politikai, állami, vállalati, családi) jelen lehet. A modell fellelhető a rendszer és a környezet, a rendszer és alkotóelemei viszonyát taglaló strukturalista-funkcionalista leírásokban is.

- Szemben a jelenségek szigorú elválasztásával, a modell **ontológiai folytonosságot**, fokozatos átmenetet tételez a *központosított*, a *policentrikus* és a *dezintegrálódott* szervezetek, a hatalomkoncentráció és a hatalmi űr, az irányított részekre bontás és az ellenőrizhetetlen szétesés között. A *policentrikus rendszerek végső esete a kormányzat nélküli kormányzás, ennek pedig a hobbesi értelemben vett anarchia*. Ebből következik az a terminológiai nehézség, hogy a „fragmentáció” kifejezés jelöli a hatalmi vákuum sajátos erősségi fokozatait képviselő többközpontú és a már szétesett intézményrendszereket is.
- Nem visszafordíthatatlan, hanem **ciklikus** vagy **ingamozgásszerű** változást tételez, hangsúlyozva, hogy az intézményi összeomlást helyrebillenés vagy pályamódosítás követi.
- A **társadalmi változást egyben a térszintek közti változás részeként** értelmezi. Feltételezi, hogy az egyik szinten elért magasabb fokú szervezeti integráció a szomszédos szinten alacsonyabb integrációt von maga után. Ennek érdekes példái a helyi azonosságtudat és a helyi mozgalmak (konfliktusok, elszakadási törekvések), amelyek erős készletet éreznek törekvéseiknek a transznacionális, sőt a globális térbe történő áthelyezésére.
- A policentrikus/fragmentált szervezetrányítási modell **logikai felépítése, játékszabályai** izomorf módon egyeznek a hatalommegosztás madisoni elveivel. Ezeket időközben a föderáció, a konszociális demokrácia, a geopolitikai ”kiegyenlítés” (főként a Ratzel által „lefele történő nivellálásnak” nevezett „oszd meg és uralkodj” stratégia) mellett ma – ha más hangsúlyokkal is – a kormányzás és az interdependencia hívei is zászlajukra tűzték. E szervezetrányítási modell központi problémája **az egész és a részek viszonya, valamint a részek egymás közti egyensúlyának kérdése**. E hatalommegosztásnak az általunk leírt gyakorlata úgy összegezhető, hogy a kormányzás azon területein, ahol a hatalom koncentrációja lehetetlen, ott a megoldást a hatalom olyan szintű szervezeti széttagolása jelentheti, amely még nem ássa alá a hatalom működését. A hatalomkoncentráció akadályai lehetnek: a politikai egyetértés, a pénzügyi, a technikai, az infrastrukturális, a szervezeti erőforrások *hiánya*, illetve az erős kulturális, normatív, pragmatikus indokok *jelenléte*. A szervezeti szakemberek hasonlóképpen a környezet komplexitásának és a részek kölcsönös függésének erősödését tekintik a szervezeti struktúrát kívülről formáló tényezőknek. **A hatalom szétszóródása nem önmagában véve jó, hanem a hatalmi vákuum helyzetében létrejövő körülmények és kompenzációs alkalmazkodási mechanizmus része**. Sikeressége elválaszthatatlan a decentralizáció, a delegálás, a hálózatosodás stb. helyes mértékének a megtalálásától, *a kormányzás művészetétől*. A kompenzáló jelleg egészen nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük, hogy a multipolaritás a hegemonia hanyatlásával alakul ki; hogy a rugalmas szerkezetű EU egy olyan patthelyzet eredménye, amikor a tagállamok még nem

kötelezték el magukat az európai föderáció felé történő továbblépésre; hogy a kormányzás egyben az erőforrás-hiányos állam válságkezelését is kellett, hogy jelentse.

- A fragmentáció negatív **megítélése** részben semlegessé, olykor progresszívvé értékelődik át. Ez összefügg azzal, hogy a fragmentáció új értelmezéseiben a hangsúly a *felaprózódásra* (karcsúbb, de működőképes egységek tervezett létrehozása, „rightsizing”, „downsizing”), nem a *felbomlásra* (megsemmisülés) esik, ezért a folyamat fölszabadulást, újítást és szakosodást is föltételezhet. A szuverenitás elemeinek szétválaszthatóságáról (unbundling) folytatott vita azt tükrözi, hogy a szervezeti felaprózódás nemcsak földrajzi, hanem funkcionális dimenzióval is bír, és kiterjed az intézményi munkamegosztásra és stabilitásra is.

- A modell szerint a személytelen társadalmi struktúrához és ennek folyamataihoz köthető szereplők **közvetítői** a társadalmi változásoknak. Fokozatosan emelkednek látóköriünkbe a modell *politikai, szervezeti és társadalmi dimenziói*. A rövid időtáv megfigyelői, például a közösségi döntések elméletei, jellemzően a politikai és a szervezeti fragmentációra összpontosítanak, amely az intézmények működéséhez és a szereplők játszmáihoz kapcsolódik. A fragmentáció számukra olyan folyamat, amely a különféle szereplők közt – a versengés céljaként vagy melléktermékeként – *célracionális cselekvésminták* kialakulását eredményezi. Ez a politikai megközelítés a dolgozatban számos kérdésben, például a geopolitikai egyensúlynál, a többszereplős és többszintű döntéshozatalnál, a vétó szereplőinél, az intézményi tervezésnél, a hatalommegosztási technikáknál is felbukkan. Ezen az elemzési szinten egy látszólag megkerülhetetlen vasörvénnyel találkozunk, amely kimondja, hogy a **szereplők, a szakterületek, illetve a funkciók sokszorozódásával egy intézményrendszer monolit hatalma, irányítási képessége arányosan gyengül.**

A hosszabb időtáv megfigyelői e cselekvésmintákat *személytelen, útfüggő társadalmi struktúrák részének*, különösen az etnikai, a szociális, a gazdasági, vagy a geopolitikai rendszereken belül kialakult *kényszerpályának* vagy *mozgástérnek* tekintik. Voluntarista és folyamatjellegre utaló elemek „nyomokban” ebben a makroszociológiai és a történeti institucionalizmusra jellemző megközelítésben is megtalálhatók. A geopolitikai nagystratégiák, a „soft power”-befolyásolás, az EU hosszú távú intézmény- és identitásépítő politikái mind-mind a fennálló struktúrák megváltoztatására vagy konzerválására irányuló erőfeszítések, amelyek gyors lefolyású krízisekre adott válaszokban, vagy akár az irányított lassú pályamódosításon keresztül alakítják a világ rendjét. Az értekezésben mind a rövid-, mind a hosszú távú megfigyelés szempontjait bemutatom.

- **A társadalmi ellenőrzés** szempontjából a hangsúly az olyan hibrid policentrikus és decentralizált ellenőrzési módozatokra kerül, amelyek elkülöníthetők a hagyományos,

piramisszerűen központosított és kizárólagos területi ellenőrzéstől, akárcsak a piaci koordinációtól. Erősségi sorrendben ide tartoznak a delegálás, az árnyékhierarchia, az erőforrásfüggés, a szervezeti képmutatás, illetve a kölcsönös ellenőrzés, a „best practice” mintakövetés, vagy a szakértői tekintély révén történő nyílt irányítás („open method of coordination”).

- Távoli **eszmei rokonság** Polübiosz ciklikus hanyatlás-tanával, Schumpeter kreatív rombolásával, a frankfurti iskola negatív dialektikájával áll fenn, szemben a lineáris hanyatlás-diskurzusokkal. Az értekezés ugyanakkor nem mellékesen a szervezetszociológia által korábban leírt rugalmas szervezeti formákra irányítja a figyelmet, amelyeket a politológusok és más véleményformálók is egyre inkább az innováció lehetőségeiként, olykor már-már a posztvesztfáliai rend szervezőelveiként azonosítanak. Az értekezés felhívja a figyelmet arra **a hatásra, amellyel a döntéshozatali szakemberek és a komplex szervezeti modellek közvetlenül befolyásolták az utóbbi két évtizedben az államról és a nemzetközi rendszerről szóló vélekedéseket.**

4. Az eddig felsorolt tézisek alapján támasztják alá az **értekezés központi állítását, mely szerint a fragmentáció problematikája kitágult és átalakult, főként abban a kontextusban, hogy a kizárólagos szuverenitás- és területközpontú nemzetközi rend átalakulóban van, főként a globális térforradalmat, a transznacionális és az európai kormányzást, valamint általában a kormányzás globalizálódását érintő területeken.** E paradigmaváltás következtében fragmentáció immár nemcsak a társadalmi és politikai rendszerek felbomlását jelenti, hanem kiegészültek a *rugalmas szervezeti formák* kialakítására való törekvéssel és a nemzetközi rend – benne a területi állam – ciklikus történeti szociológiájával és geográfiájával. E paradigmaváltás része a *kormányzás kísérleti formáinak*, illetve a *regionálist* és *lokálist* elkülönítő törekvéseknek.

5. Az értekezés másik eredménye – a korábbi publikációm (Jakab 2008) következtetéseinek finomításával – egy, **a fragmentáció-diskurzusok leegyszerűsítésre szolgáló, négy plusz kettő osztályból álló tipológia kidolgozása.** Ezek a rendszerelméleti megfontolásokon nyugvó *makroszociológia*, a funkcionalista elképzeléseken alapuló *homeosztatisz egyensúly*, a szereplők közti versengésen alapuló *voluntarizmus*, valamint a sokszereplős intézményi tér elképzelésén nyugvó *kormányzat nélküli kormányzás*. Ezen túl az erőforrás-mobilizáció politikai (az úgynevezett RM1) elméletéhez, másfelől az új institucionalizmusnak az

intézményi életciklus-elméleteihez kapcsolódva megkísértem a négy modell két általánosabb érvényű társadalmi változáselméletbe történő sűrítését.

6. A dolgozat végső soron amellet érvel, hogy a **fragmentálódás-modell** a nemzetközi kapcsolatok számos elméleti (történeti, makroszociológiai és intézményi) és aktuálpolitikai kérdésének **leírására** és **magyarázatára** alkalmas **elmélet**: explicans, nem csak explicandum. Mint ilyen, az analógia eszközeit alkalmazva, képes bizonyos tényállások jövőbeli következményeinek előrevetítésére, összehasonlítására.

A modell jól ismert alkalmazását azokban a korábbi kutatásokban találjuk meg, amelyek az állami szereplők és a globális erőközpontok számának, valamint az államterület kiterjedésének történeti változását egy centralizáció/fragmentáció-skálán történő, ingaszerű elmozdulással szemléltették.

Azonban az értekezés a fragmentáció-modell egy kevésbé ismert alkalmazása – a hidegháború utáni **főbb nemzetközi szereplők**, az USA, az EU, az identitárius (vallási-etnikai) mozgalmak, a nemzetközi közösség **stratégiai gondolkodásának az elemzésén és összehasonlításán keresztül** – **igazolta annak heurisztikus értékét**. Ez az összehasonlítás azt mutatja, hogy míg az etnikai mozgalmak és a nemzetközi közösség a folyamat egyirányú befolyásolására törekszenek (az előbbi annak fokozására, az utóbbi a csökkentésre), addig a hegemonia konzerválására törekvő USA és a transznacionális kormányzás sajátos gyakorlatát intézményesítő EU által követett nagystratégia rövid- és hosszú távon különféle szerepet tulajdonít a fragmentációnak. Ennek magyarázata, hogy míg hosszú távon az EU az erősebb integrációra, az USA inkább a hatalom növekvő diffúziójára, a multipolaritás kényszerpályájára rendezkedik be. Jelenleg azonban a hegemon pozícióból az USA inkább mozgástérként, az EU pedig kényszerpályaként tekint a fragmentációra.

7. Az értekezés továbbá összegzi azokat a **trendeket**, amelyeket a nemzetközi kapcsolatok megfigyelői a kormányzás globalizálódásának, valamint a globális rendszer elágazó szétfejlődésének és elemei elkülönülési folyamatának tulajdonítanak.

Az általánosan elfogadott vélemény szerint a társadalmi viszonyokat, intézményeket magas fokú komplexitás, fragmentálódás és hibridizáló újrendeződés jellemzi. E folyamatok eredményeképpen felgyorsult a nemzeti-nemzetközi, a kint-bent, a magán-köz, a politikai-nem politikai, a háború-kereskedelem közötti hagyományos rendszerhatárok vándorlása és a politikai hatalom szétszóródása.

Ez a diffúzió egyrészt mennyiségi kérdés, a régi szereplők mellett újak jelentek meg a küzdőtéren: új államok, proto- és kvázi államok, szervezetek, csoportok, egyének. Másodsorban a diffúzió a politika funkcióváltásával kapcsolatos: depolitizálódás, gazdasági-elosztási és adminisztratív ügyekké való egyszerűsítés, kiszervezés. A diffúzió harmadrészt a hatalom posztmodern (jóléti és demokratikus) igazolásából származó fokozódó anyagi és részvételi igényeket, hatalommegosztási kényszert és a közös döntési csapdahelyzeteket jelenti. Negyedrészt a diffúzió az információs és védelmi technológiáknak a tömegek, egyének számára való elérhetőségét, kisajátíthatóságát jelenti, egyfajta felhatalmazást (*empowerment*).

Az állami szereplőket kölcsönös, de aszimmetrikus függőség és sebezhetőség, „diffúz kölcsönösség”, minilateralizmus jellemzi. Ám ezzel egy időben a kevésbé hierarchikus, többszintű globális érdekérvényesítési rendszerben kibővült a kisebb szereplők mozgástere.

A hatalom szétszóródásáról kifejtett nézetek alapján úgy vélem, hogy a részlegesen globalizált államrendszer válsága, a világdemokrácia, sőt a normatív megalapozottságú „jó kormányzás” tanai háttérbe szorulásával a területi állam erősödése, vagy a szárazföldi birodalmakra jellemző erős területi, bürokratikus érdekszféra kontroll nem lehetséges a jövőben. Az értekezésben bemutatott elméletek alapján inkább úgy tűnik, hogy az alkotóelemek újrakombinálásával bizonyos premodern – legfőképpen a középkori, olykor a tribális – intézményi pályák és minták aktivizálódásával, a mai körülményekhez való adaptálásával („back to the future”) egy, a hagyományos területi határokat átfedő, funkcionális munkamegosztású, többszintű és többközpontú kormányzási rendszer van kialakulóban. E nem-területi konstrukcióban a transznacionális kormányzás intézményeihez hasonlóan a tehetősebb városok, régiók, erős érdekérvényesítő képességgel bíró csoportok szerepe is növekedni fog.

8. Végezetül egy, a frakcionalizáltsággal kapcsolatos téves – ám az értekezés számos következtetését valamiképp érintő – értelmezést kívánok cáfolni. Az általános nézetekkel ellentétben a magas frakcionalizáció nem jelent ab ovo instabilitást, magas konfliktuskockázatot. A kutatók a konfliktus és a frakcionalizáció összefüggését egy *fordított U-alakú görbével* írják le, arra utalva, hogy míg *néhány frakció* esetében az erőközpontok a kiegyenlítődésre törekszenek, addig a *polarizációt nélkülöző magas frakcionalizáltság* esetén elvész a robbanékonyság.

2. A szerzőnek a dolgozat témájában megjelent publikációi

Tanulmány, gyűjteményes kötetben:

- *Max Weber reminiscenciáktól a posztmodern bukott államig.* In: *A Márton Áron Szakkollégium tudományos felolvasóülésének tanulmányaiból II.* Budapest, MÁSZ, 2006, pp. 84-91.
- *A történeti szociológiai manifesztum politikaelméleti jelentősége.* In: *A Márton Áron Szakkollégium tudományos felolvasóülésének tanulmányai.* Budapest, MÁSZ, 2006, pp. 43-50.
- *Globalizáció, területiség, politikai közösség.* In: *Pluralitás és kommunikáció.* Pro Philosophia, Kolozsvár, 2004, pp.73-84.

Folyóiratcikkek

- *A „poszt-” választóvonal a kortárs nyugati nacionalista mozgalmak kutatásaiban és a skót függetlenségi népszavazás.* International Relations Quarterly, Vol. 5. No. 1. (2014 tavasz) (http://www.southeast-europe.org/pdf/17/dke_17_m_eu_Jakab-Denes_Kortars-nyugati-nacionalista-mozgalmak.pdf)
- *Postmodern Theories and New Nationalisms of the West. The ideal-typical case of Scotland .* International Relations Quarterly, Vol. 5. No. 1. (Spring 2014), http://www.southeast-europe.org/pdf/17/dke_17_a_eu_Jakab-Denes-B_Postmodern-Theories-and-New-Nationalisms.pdf
- *Területiség és deterritorializáció. A terület mint a társadalomelméletek vezérfonala.* Replika, 2009/66 szám (május), 163-176.
- *A területi fragmentáció metaelmélete felé.* Társadalomkutatás, 26 (2), 2008/június, 244-266.
- *Vázlat a területi állam filozófiai eszmetörténetéhez.* Kellék, 2005/26, pp.71-91. (<http://epa.oszk.hu/01100/01148/00021/pdf/071-089.pdf>)
- *Posztliberalizmus, posztdemokrácia, globalizáció.* Korunk, 2005/9, pp.33-40. (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2005&honap=9&cikk=7971>)
- *A dualista rendszer nacionalista alternatívája Aurel C. Popovici föderációterveiben.* In: *Pro Minoritate, 2003/Ősz, pp. 119-141.*

Fordítás

- Will Kymlicka, Cristine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése.* [Cosmopolitanism, Nation-States, and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature. *European Journal of Philosophy* 7 (1):65–88]. In: Kántor Zoltán - Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest, Rejtjel, 2005, pp.17-42.

3. Szelektív bibliográfia

- Agnew, John – Corbridge, Stuart, *Mastering Space*. London and New York. Routledge, 1995.
- Alesina, Alberto – Spolaore, Enrico, *The Size of Nations*. Cambridge, Massachusetts, London, The MIT Press, 2003.
- Aligica, Paul – Tarko, Vlad, Polycentricity: From Polanyi to Ostrom, and Beyond. *Governance*, Vol 25, No 2 (April 2012), 237-262.
- Appadurai, Arjun, *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*. In: U.ő.: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London University of Minnesota Press, 1996, 27-47.
- Badie, Bertrand – Smouts, Marie-Claude, *A visszajára forduló világ. A nemzetközi szintér szociológiája*. Aula, 1998.
- Beissinger, Mark – Young, Crawford (eds), *Beyond State Crisis? Post-Colonial Africa and Post-Soviet Eurasia in Comparative Perspective*. Woodrow Wilson Center Press, 2002.
- Benvenisti, Eyal – Downs, George, The Empire's New Clothes: Political Economy and the Fragmentation of International Law. *Stanford Law Review*, Vol. 60, No. 2 (2007), 595-632.
- Bíró Gáspár, *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába* (Második kiadás). Budapest, Osiris, 2003.
- Börzel, Tanja – Risse, Thomas, Governance Without a State: Can It Work? *Regulation & Governance*, Vol. 4, No. 2 (June 2010), 113-134.
- Brzezinski, Zbigniew, *A nagy sakktábla. Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai*. Budapest, Európa, 1999.
- Cattaruzza, Amaël, Fragmentation: cloisonnement et/ou recomposition de l'espace politique? *L'espace politique*, 2010. Internet: <http://espacepolitique.revues.org/1693> .
- Clark, Ian, *Globalization and Fragmentation: International Relations in the Twentieth Century*. Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Collins, Randall, Some Principles of Long Term Social Change: The Territorial Power of States. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*. Vol.1 (1978), 1-34.
- Crozier, Michel – Huntington, Samuel – Watanuki, Joji, *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, 1975.
- De Búrca, Gráinne – Keohane, Robert – Sabel, Charles, New Modes of Pluralist Global Governance. *International Law and Politics*, Vol. 45, No. 3 (Spring 2013), 723-786.
- Duffield, Mark *Globalization, Transborder Trade, and War Economies*. In: (eds.) Bernal, Mats – Malone, David, *Greed and Grievance. Economic Agendas in Civil Wars*. London, Lynne Rinner, 2000, 69-90.
- Dunn, John, Introduction: The Crisis of the Nation State? *Political Studies*, Vol. 42, No. s1 (August 1994), 3-15.
- Elazar, Daniel, From Statism to Federalism. A Paradigm Shift. *Publius*, Vol. 25, No. 2 (Spring 1995), 5-18.
- Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Günther, Regime Collisions: The Vain Search for Legal Unity in the Fragmentation of Global Law. *Michigan Journal of International Law*. Vol. 25, No.4 (2004), 999-1046.
- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*. Cambridge, UK, Polity Press, 1990.
- Goldstone, Jack A., *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley, University of California Press, 1991.
- Goldstone, Jack, Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory. *Annual Review of Political Science*, Vol. 4 (2001), 139-184.
- Guzzini, Stefano, *The Ambivalent "Diffusion of Power" in Global Governance*. In: U.ő – Neumann, Iver, *The Diffusion of Power in Global Governance. International Political*

- Economy Meets Foucault*. Palgrave Macmillan, 2012, 1-37.
- Haass, Richard, The Age of Nonpolarity: What Will Follow US Dominance. *Foreign Affairs* Vol. 87, No. 3 (May – June 2008), 44-56.
- Hamilton, Alexander – Madison, James – Jay, John, *A föderalista*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
- Harvey, David, *The Condition of Postmodernity*. Cambridge, Oxford, Blackwell, 1989.
- Hechter, Michael, The Dynamics of Secession. *Acta Sociologica*. Vol.35, No.4 (December 1992), 267-283.
- He, Kai, Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War. *Security Studies*. Vol. 21, No. 2 (May 2012), 154-191.
- Herbst, Jeffrey, *Let Them Fail: State Failure in Theory and Practice*. In: Rotberg, Robert (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2004, 302-318.
- Héritier, Adrienne, *Policy-Making and Diversity in Europe. Escaping Deadlock*. Cambridge University Press, 2004.
- Hooghe, Liesbeth – Marks, Gary, *Multi-level Governance and European Integration*. Rowman & Littlefield, 2001.
- Ikenberry, John, *After Victory. Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2001.
- Ikenberry, John, *Liberal Leviathan. The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2011.
- Keating, Michael, *Size, Efficiency and Democracy: Consolidation, Fragmentation and Public Choice*. In: Judge, David [et al.], *Theories of Urban Politics*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1998, 117-134.
- Keohane, Robert, The Demand for International Regimes. *International Organization*, Vol. 36, No.2 (Spring 1982), 325-355.
- Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*. London, New York, Routledge, 2002.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph, *Power and Interdependence* (4th edition). Longman, 2012.
- Kersbergen, Kees van – Waarden, Franks van, ‘Governance’ as a Bridge between Disciplines: Cross-disciplinary Inspiration Regarding Shifts in Governance and Problems of Governability, Accountability and Legitimacy. *European Journal of Political Research*, Vol. 43, No. 2 (March 2004), 143–171.
- Koselleck, Reinhart, Crisis. *Journal of the History of Ideas*, Vol.67, No.2 (April 2006), 357-400.
- Krasner, Stephen, *Sovereignty. Organized Hypocrisy*. Princeton University Press, 1999.
- Krisch, Nico, *Weak as Constraint, Strong as Tool. The Place of International Law in US Foreign Policy*. In: Malone, David – Khong, Yuen Foong, *Unilateralism and U.S. Foreign Policy. International Perspectives*. Lynne Rienner, 2003, 41-70.
- Kymlicka, Will, *Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism*. In: May, Stephen [et al.](eds): *Ethnicity, Nationalism, and Minority Rights*. Cambridge University Press, 2004, 144-175.
- LaFeber, Walter, The Post September 11 Debate Over Empire, Globalization, Fragmentation. *Political Science Quarterly*, Vol.117, No. 1. (Spring 2002), 1-17.
- Levi-Faur, David, *From „Big Government” to „Big Governance”*. In: U.ö. (ed), *The Oxford Handbook of Governance*. Oxford University Press, 2012.
- Li, Rebecca, Alternative Routes to State Breakdown: Toward an Integrated Model of Territorial Disintegration. *Sociological Theory*, Vol.20, No.1 (March, 2002), 1-23.
- Linz, Juan, *The Breakdown of Democratic Regimes. Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. Baltimore, London, The John Hopkins University Press, 1987 [1978].

- Lustick, Ian, *Thresholds of Opportunity and Barriers to Change in the Right-Sizing of States*. In: O'Leary, Brendan [et al.], *Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders*. Oxford University Press, 2004, 74-1001.
- Mann, Michael, *The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results*. In: Hall, John (ed), *States in History*. Oxford, Basil Blackwell, 1986, 109-136.
- Modelski, George, The Long Cycle of Global Politics and the Nation State. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 20, No. 2 (April 1978), 214-235.
- March, James – Olsen, Johan, The Institutional Dynamics of International Political Orders. *International Organization*, Vol. 52, No. 4 (Autumn 1998), 943-969.
- McGinnis, Michael, *Introduction*. In: u.ö. (ed), *Polycentric Games and Institutions*. The University of Michigan Press, 2000, 1-33.
- Naim, Moisés, *The End of Power. From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being in Charge Isn't What Used to Be*. New York, Basic Books, 2013.
- Navez-Bouchanine, Françoise (szerk): *La fragmentation en question. Des villes entre fragmentation spatiale et fragmentation sociale*. Paris, L'Harmattan 2002.
- Nye, Joseph S. Jr, *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization*. London, Routledge, 2004.
- Offe, Claus, *Contradictions of the Welfare State*. Hutchinson, 1984.
- Ostrom, Vincent: *The Meaning of American Federalism*. San Francisco, ICS Press, 1991.
- Peters, Guy – Pierre, John, Governance Without Government? Rethinking Public Administration. *Journal of Public Administration Research and Theory*. Vol. 8, No. 2 (April 1998), 223-242.
- Peters, Guy, *Governance and Comparative Politics*. In: Pierre, Jon (ed), *Debating Governance*. Oxford University Press, 2000, 36-53.
- Posner, Eric – Spier, Kathryn – Vernemule, Adrian, Divide and Conquer. *Journal of Legal Analysis*, Vol. 2, No.2 (Fall 2010), 417-471.
- Rhodes, R.A.W., *Governance and Public Administration*. In: Pierre, Jon (ed), *Debating Governance*. Oxford University Press, 2000, 54-90.
- Roberston, Roland, *Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity*. In: Featherstone, Mike – Lash, Scott – Robertson, Roland (eds.), *Global Modernities*. Sage, London, 1995, 25-44.
- Rosenau, James, *The Study of the World Politics* (Vol. 2). *Globalization and Governace*. London, New York, Routledge, 2006.
- Ruggie, John, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization*. London and New York, Routledge, 1998.
- Sassen, Saskia, *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció világában*. Helikon Kiadó, 2000.
- Saxer, Urs, *International Regulatory Steering of Self-Determination and the Creation of States (English Summary)*. In: U.ö., *Die internationale Steuerung und der Staatsentstehung der Selbstbestimmung*. Springer, 2010, 993-1019.
- Scharpf, Fritz, *The JDT Model: Context and Extensions*. In: Falkner, Gerda, *The EU's Decision Traps. Comparing Policies*. Oxford University Press, 2011, 217-236.
- Schneider, Volker, *State Theory, Governance, and the Logic of Regulation and Administrative Control*. In: Wartjen, Andreas – Wonka, Arndt, *Governance in Europe. The Role of Interest Groups*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, 25-41.
- Scholte, Jaan Art, *Globalization. A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, 2005.
- Skocpol, Theda, *Social Revolutions in the Modern World*. Cambridge University Press, 1996.
- Soja, Edward, *The Political Organization of Space*. Association of American Geographers, Resource Paper No. 8, 1971.
- Spruyt, Hendrik, *The Sovereign State and Its Competitors*. Princeton University Press, 1994.

- Strange, Susan, The Persistent Myth of Lost Hegemony. *International Organization*, Vol. 41, No. 4, (Autumn, 1987), 551-574.
- Swyngedouw, Erik, Globalization or 'Glocalization'? Networks, Territories and Rescaling. *Cambridge Review of International Affairs*. Vol. 17, No. 1 (April 2004), 25-48.
- Taagepera, Rein, Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia. *International Relations Quarterly*, Vol. 41, No. 3 (September 1997), 475-504.
- Thomson, Janice, *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns*. Princeton, Princeton University Press, 1994.
- Tilly, Charles, Does Modernization Breed Revolution? *Comparative Politics*, Vol. 5, No. 3 (April 1973), 425-447.
- Tsebelis, George, Veto Players and Institutional Analysis. *Governance: An Institutional Journal of Policy and Administration*. Vol. 13, No. 4 (October 2000), 441-474.
- Vollaard, Hans, Explaining European Disintegration. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 52, No. 5 (September 2014), 1142-1159.
- Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*. New York, McGraw-Hill, 1979.
- Wendt, Alexander, Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), 391-425.
- Zürn, Michel – Faude, Benjamin, On Fragmentation, Differentiation, and Coordination. *Global Environmental Politics*, Vol. 13, No. 3 (August 2013), 119-130.